

AZƏRBAYCAN MƏTBUATI IRS-VARISLIK KONTEKSTİNDƏ PEZÜME

Исторический опыт азербайджанской печати, прошедшей тернистый путь развития в конце XIX начале XX века, вызывает большой интерес и имеет огромной значение в исследованиях современного независимого периода. И для полного представления исторической картины необходимо обратиться к творчеству классиков для создания объективного впечатления происходящего. Азербайджанские эмигранты, сопоставляя научно-теоретические труды с современным периодом, добились создания национальной печати. Наша вековая история печати является как интересной, как и противоречивой. Исследования, основанные на идеологических принципах советского периода, не отличаются объективностью.

Ключевые слова: национальное мышление, политическая среда, литературный процесс, идеология, советский период, критика

SUMMARY

At the end of XIX and the beginning of XX century the historical experience of azerbaijani press, last thorny development way caused a great interest and had a great importance in studies of modern independent period. It is necessary to apply to creativity of classics for total representation of historical scenes and for creating of happened fair impression. Azerbaijani emigrants, comparing the scientific and theoretical meetings with modern period? Got the creation of the national press/ Our centuries of history of press is interesting as well as contradictory/ Researches on the basis of ideological principles of Soviet period differ with "objectivity".

Key words: national thought, political environment, literary process, ideology, soviet period, criticism

Mətbuatımızın bütün mərhələlərini öyrənmək, araşdırmaq, ümumiləşdir-mək bugün Azərbaycan mətbuatı tarixşünaslığının əsas vəzifələrindən biridir. Təəssüf ki, bu mərhələlər hələ də küll halında ayrılıqda elmi səviyyədə

araşdırılmamış, ümumiləşdirilməmiş və qiymətləndirilməmişdir. Halbu ki, bu təkcə mətbuat tariximizin deyil bütövlükdə istiqlal tariximizin (bu tarixləri bir-biri ilə bağlayan sıx tellər var) bütün mərhələlərini sistemli şəkildə öyrənmək, əldə olunan təcrübəni ümumiləşdirmək, müstəqil dövlətimizi qorumaq və yaşatmaq üçün vacibdir. Təbii milli-mənəvi dəyərlər üzərində inkişaf etməyən, onun mənbət ənənələrinə dərinədən yiyələnməyən hər hansı iş, əməl fəaliyyət sahəsi ciddi uğur qazana bilməz. Ənənələrə sadiqlik yaxşını qorumaq, pisdən imtina etmək yaradıcılığın sınılanmış metodlarından biridir. Prof. Ş.Vəliyev “Varis olmağı bacarmalıyıq” adlı elmi-publisistik məqaləsində deyir: “Zaman keçəcək, bizim necə varis olmağımızı sübut edəcək. Çox yaxşı olardı ki, klassiklərimizin amalına sadiq, əməlinə layiq varis olaq” (1, 4-5).

Doğrudur müstəqilliyimizin ilk illərindən layiqli bir varis olaraq bu sahədə xeyli işlər görüldü. Türkcülük-turançlıq ideologiyasını təbliğ edən “Füyuzat” jurnalının tam mətni (32 sayı) mətbuatşünas alim Ofeliya Bayramlı tərəfindən transliterasiya edilərək, ön söz yazılaraq 2006-cı ildə öz vəsaiti hesabına işıq üzünə çıxdı. “Füyuzat”ın transliterasiyası “milli istiqlal tariximizin qorunması deməkdir” söyləyən tədqiqatçı xanımın bu xeyirxah işi yalnız Azərbaycan xalqına yox, bütün türk dünyasına ən qiymətli töhfəsidir. “Molla Nəsrəddin” jurnalının bütün sayları və “Ziya” qəzetinin komplekti yeni əlifbada nəşr edildi. “Həyat”, “İrşad”, “Açıq söz” və “Azərbaycan” qəzetlərinin ilk sayları ərəb qrafikasından latın qrafikasına transliterasiya edilərək oxucuların ixtiyarına verildi. Bunlar mətbuat tariximizlə yanaşı Azərbaycanın ictimai fikir tarixini öyrənmək baxımından da faydalıdır.

“Milli müstəqilliyin əbədiyyətinin təminatçısına çevrilən əsas şərt milli müstəqillik düşüncəsinin formalaşdırılmasıdır” (2, 157) ki, bu proses yalnız mətbuat vasitəsilə həyata keçirilir. Onu da qeyd edək ki, “hər bir xalqın tarixi həm də milli-mənəvi ənənələrin tarixidir, nəssillər arasındakı varisliyin tarixidir. Bu baxımdan xalqın tarixini incəliklə ortaya qoymaq üçün ayrı-ayrı nəssillərin keçmişini öyrənmək də ən mühüm amillərdən biridir” (5, 5). Bu gün Azərbaycan çağdaş mətbuatı bütövlükdə varislik ənənəsi ilə bərabər “Əkinçi” qəzetinin, H.Zərdabi irsinin davamçılarıdır və məfkurə bünövrəsi kimi yenə də onun bizə ötürdüyü ənənələrə söykənir. Unutmayaq ki, “varislik düşüncə təəssübkeşliyi, ənənə yaşatmaq və ona sadiqlik, ruh, qan yaddaşı etibarilə həm xislət, həm də məfkurə daşıyıcısı olmaqdır” (6, 5).

Azərbaycanın dövlət müstəqilliyi qüvvətləndikcə tariximizlə bağlı elmi araşdırmalara daha çox yer verilir. Burada əsas amil müasir ümummilli düşüncə, ideoloji təfəkkür baxımından, xüsusən də “azərbaycançılıq məfkurəsinin təşəkkülü və inkişafının əks etdirilməsidir. Bu həm faydalı, həm vacibdir” (1, 6). Mətbuat tarixinin yenidən işlənməsi, bir çox qaranlıq mətləblərə müstəqillik işığında aydınlıq gətirilməsi, tədqiqatlarda varislik əlaqələrinə əsaslanılması, faktlara, hadisələrə, şəxsiyyətlərə azərbaycançılıq

ideyasının prinsipləri əsasında qiymət verilməsi, onların həyatının, irsinin obyektiv şəkildə araşdırılması və oxucuya təqdim edilməsi ehtiyacı duyuldu.

Biz yuxarıda da qeyd etdik ki, Azərbaycan mətbuat tarixində sovet dövrü mətbuatı, eləcə də mətbuatın tədqiqi, heç şübhəsiz xüsusi mərhələdir. Sovet rejimi və kommunist ideologiyasının müəyyən etdiyi fərvəllər, prinsiplər daxilində fəaliyyət göstərən mətbu orqanlar, qəzet və jurnalların əməkdaşları, həmçinin mətbuat tarixinin araşdırıcıları istər-istəməz dövrün tələblərinə riyaset etməli olurdular. Odur ki, yazılan tədqiqat əsərlərinin bir qismi təəssüf ki, “ən son elmi-ictimai ehtiyaclarla tam, bütöv şəkildə uzlaşmır. Amma bu fikir mövcud elmi irsdən imtina, ona qarşı iddia da deyil” (1, 7). Bu heç də o anlama gəlməməlidir ki, sovet dövründə yaradılan mədəni irsdən, o cümlədən mətbu orqanlarından və mətbuat tarixi ilə bağlı qələmə alınmış fundamental araşdırmalardan imtina etməliyə. Əksinə, biz bu gün mətbuatşünaslıq tariximizin öyrənilməsində müsbət rol oynayan və “irs-varislik” prinsipləri ilə fəaliyyət göstərən bu dəyərli vəsaitlərdən bəhrələnməliyik. Əksər tədqiqatçıların fikri belədir və bu belə də olmalıdır. Çünki onlarda ideoloji, metodoloji yanlışlıqlar olsa da, zəngin arxiv faktları, sənədləri və s. var.

Odur ki, bu tədqiqatçılardan bu gün də fəaliyyət göstərənlərin böyük əksəriyyəti bizim bu fikrimizlə həmrəy olduğunu bildirirlər və zəngin bir inkişaf yolu keçən milli mətbuatşünaslığımızın tədqiqi tarixinin yenidən, ideoloji baxımdan uzaq bir şəkildə öyrənilməsi zəruriyyətini məqalələrimdə, çıxışlarımızda, elmi əsərlərimdə döna-döna vurğulayırlar.

Biz bu yolla həm Azərbaycan mətbuatşünaslığının təşəkkül məsələlərini öyrənərək obyektiv şəkildə elmi ictimaiyyətin ixtiyarına vermiş olarıq, həm də müstəqillik, azadlıq ideyalarının təbliğatçısı olan milli mətbuatımızın tədqiqi ilə yanaşı milli müstəqilliyimizin, azad dövlətçiliyimizin tədqiqinə, təbliğinə yol açırıq.

Azərbaycanda milli müstəqillik, xalq demokratiyası prinsipləri əsasında milli dövlət, azad siyasi həyatın yaradılması “ideyalarını Azərbaycan ideoloqlarından M.F.Axundzadə və H.Zərdabi hələ XIX əsrdə irəliləndirmişdilər” (4, 11). Rusiya EA Tarix İnstitutunun elmi işçisi, tarix elmləri namizədi İsaqov Salavat Məhdətoviç yazırdı: “Müasir Azərbaycan tədqiqatçıları hesab edirlər ki, “azərbaycançılıq” milli burjuaziyanın azərbaycanlıların dirçəlməsinə, xüsusi ictimai-siyasi cərəyana əsaslanan ideologiyadır” (4, 11).

Birinci fəslin “Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti dövründə mətbuatşünaslıq” adlı bölümündə qeyd etmişdik ki, istər müstəqil dövlətçilik tariximizin, istərsə də milli mətbuat tariximizin bu vaxtdakı öyrənilməmiş, qərarlı sərə edilmiş səhifələri, unudulmuş dahi şəxsiyyətləri 1980-ci ilin sonlarına qədər azad edilmiş səhifələri, unudulmuş dahi şəxsiyyətləri 1980-ci ilin sonlarından tədqiqata cəlb edilməyə başladı. Bu Azərbaycan mətbuatşünaslığının dan tədqiqata cəlb edilməyə başladığı çox faydalı işdir. İctimai-siyasi, öyrənilməsində və tədqiq edilməsində əlbəttə çox faydalı işdir. İctimai-siyasi, öyrənilməsində və tədqiq edilməsində əlbəttə çox faydalı işdir. İctimai-siyasi, ədəbi-bədii fəaliyyətlə məşğul olan bu şəxsiyyətlər həm də müstəqil dövlətimizi

yaradan şəxslərdir və bu gün onların təcrübəsindən bəhrələnmək, təbliğ etmək vacibdir ki: “nəsillərarası irs-varislik əlaqəsi qırılmasın, sələf-xələf münasibətləri möhkəm tellərlə əlaqələnsin, yaddaş bütövlüyümüz millət, vətən, dövlət tarixinin təməl faktoruna çevrilə bilsin” (7, 13).

Bu gün yeni cəmiyyət quruculuğu ilə bağlı dövlətimizin qarşısında siyasi, sosial, iqtisadi, mədəni məsələlərin həlli kimi mühüm məsələlər durur. Bu məsələlərin həllində milli özünüdərk və milli özünəqayıdışın formalaşması milli-mənəvi dəyərlərin bərpasıdır ki, bunu da yalnız mətbuat vasitəsilə təbliğ etmək mümkündür. Yaşar Qarayev yazırdı ki: “Klassik irs yalnız müasir və başəri olmağı yox, həm də orijinal, fərdi, milli olmağı bizə öyrədir. Bu irsdə xalqın milli məniyi, təkrarsız və bənzərsiz bir mənəvi “özüm”lüyü daşıyır, abidələşir, əbədiləşir” (3, 170). 1991-cı ildən sonar belə əsərlərin meydana çıxmasına zəmin yarandı. Əlbəttə yeni dövrün öz tədqiqatçıları və tədqiqat əsərləri var. Bu əsərlər ideoloji öhdəlikdən tamamilə uzaq olaraq obyektiv təhlili ilə seçilməkdədir. Bu əsərlər əsasən Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti dövründə fəaliyyətdə olan milli istiqlalımızın təbliğində böyük rol oynayan, lakin sovet dövründə yalnız tənqiddə, təhqiqə məruz qalan mətbu orqanları və onların yazarlarının fəaliyyətinə həsr edilən əsərlər oldu.

İ.Həbibbəylinin “Cəlil Məmmədquluzadə” (2009), “Cəlil Məmmədquluzadə: mübiti və müasirləri” (1997), “C.Məmmədquluzadə-Cümhuriyyət” (tərtib və ön söz) (2002), “Mirzə Cəlil və Məmmədquluzadələr” (toplayanı, tərtib edən, sözdərzi və izahlar) (2003), “M.Şaxtaxlı-Seçilmiş əsərləri” (toplayanı, tərtib edən və ön söz) (2006), N.Cəfərovanın “Milli ictimai fikir tariximizdən” (1993), Ə.Mirəhmədovun “Azərbaycan jurnalistləri və nəşirləri” (2013), “Əhməd bəy Ağaoğlu” (2014), K.Talıbzadənin “Tənqid və tənqidçilər” (1989), V.Quliyevin “Ağaoğlular” (1997), “Tarixdə iz qoyan şəxsiyyətlər” (2000), “Tariximiz-taleyimiz” (2002), Ş.Vəliyevin “Füyuzat” ədəbi məktəbi” (1999), C.Məmmədlinin “Jurnalistikanın nəzəriyyəsi və təcrübəsi” (2013), C.Həsənlinin “Azərbaycan beynəlxalq münasibətlər sistemində (1918-1920-ci illər)” (1993), “Tarixi şəxsiyyətin tarixi –Əlimərdan bəy Topçubaşov” (2013), N.Ağamalyeva və R.Xudiyevin “Azərbaycan Respublikası 1918-1920-ci illər siyasi tarixinin səhifələri” (1994), X.Məmmədovun “Azərbaycan milli hərəkatı (1875-1918-ci illər)”, İ.Bağirovanın “XX əsrin əvvəllərində Azərbaycanda siyasi partiyalar, təşkilatlar” (1997), N.Ağamalyevanın “Azərbaycan Cümhuriyyəti (1918-1920)”, M.Qasımovun “Xarici dövlətlər və Azərbaycan” (1998), T.Qafarovun “Azərbaycan tarixi (1920-1991)” (1999), Ş.Qurbanovun “Ömər Faiq Nəmanzadə-Seçilmiş əsərləri” (1992), “Yaxın və uzaq dünyamız” (məqalələr toplusu) (1997), “Müəllimlərim” (2003), V.Sultanlının “Məhəmməd Əmin Rəsulzadənin ədəbi dünyası” (1993), “Ağır yolun yolçusu” (1996), “İstiqlal sevgisi” (2014), Ş.Hüseynovun “Mətbu irsimizdən səhifələr” (2007), “Mənəvi irsimiz və gerçəklik”

(2004), “Milli haqq və ədalət axtarışında” (2004), A.Şahverdiyevin “Azərbaycan mətbuat tarixi” (2006), A.Aşırlının “Azərbaycan mətbuat tarixi 1875-1920” (2009), A.Bayramoğlunun “Azərbaycan Demokratik Respublikası dövründə ədəbiyyat” (2003), “M.Ə.Sabir və mətbuat” (2006), “Sabir Bakıda” (2012), “Azərbaycan jurnalistika məktəbləri” (2014), A.Tahirinin “Sözlə yarananlar, sözlü yaşadanlar” (2001), “Azərbaycan mühacirət mətbuatı II hissə” (2003), “Bütün türklərin tərcümanı” (2012), “İdrak işığında” (2010), İ.Ağayevin “Ədəbiyyat, mətbuat və publisistika problemləri” (2008), N.Yaqublunun “Məhəmməd Əmin Rəsulzadə” (1991), “Azərbaycan milli istiqlal mübarizəsi və Məhəmməd Əmin Rəsulzadə” (2001), “Azərbaycan mühacirət irsi” (2011), “Müsavat” partiyasının tarixi” (2012), A.Rüstəmlinin “Ədəbi istiqlalımız” (məqalələr toplusu) (2004), “Yeni Füyuzat” jurnalı” (2010), L.Osmanqızının “Əhməd bəy Ağaoğlunun publisistika” (2012) və “Bakinskiy listok” (2013), “Azərbaycanın rusdillə dövr mətbuatının tarixindən (1871-1918)” (2017), A.Məmmədlinin “Molla Nəsrəddin” ədəbi məktəbində milli vətən problemləri” (2012), X.Ibrahimovun “Azərbaycan siyasi mühacirəti” (1996), A.Paşayevin “Açılmamış səhifələrin izi ilə” (2004), “Molla Nəsrəddin jurnalının nəşri tarixindən” (nəşrə hazırlayanı və redaktoru), Q.Paşayeva, A.Turan “Əli bəy Hüseynzadə Turan” (2009), A.Kənanın “1930-cu illərin günəş qurbanları” (2015), “Qürbətədən gələn səslər-Ceyhun bəy Hacıbəylinin mühacirət həyatı” (2016), A.Rüstəmovun “Jurnalistika” (I-II hissə) (2012-2013), “Azərbaycan publisistika antologiyası” (2007), “Azərbaycan mətbuat tarixi antologiyası” I, II, III hissələr: (2010, 2012, 2013), “Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti Ensiklopediyası” I-II hissə (2004-2005), “Cəlil Məmmədquluzadə ensiklopediyası” (2008), “Kaspi” qəzetinin və “Kaspi” Təhsil şirkətinin birgə layihəsi əsasında çap edilən “Üç əsrin qəzeti” (2011), “Kaspi” maarifçilik meydanı” (2016) və s. bu kimi dəyərli əsərlərin adlarını çəkmə bilərik.

Bu əsərlərin bəziləri təkə mətbuatşünaslıq tariximizlə bağlı deyil, həm də bütövlükdə istiqlal tariximizi, onun ideyalarının təbliğatçıları olan milli ruhlu demokratik mətbuatı, onun yaradıcılarının fəaliyyətini, dünyagörüşünü öyrənmək baxımından çox əhəmiyyətlidir.

ƏDƏBİYYAT

1. Azərbaycan mətbuat tarixi antologiyası. İki cildə, I cild. Bakı: Elm və təhsil, 2010, 439 s.
2. Azərbaycan mühacirət ədəbiyyatı: reallıqlar, problemlər, vəzifələr (II beynəlxalq elmi konfransın materialları). Bakı: Elm, 2016, 335 s.
3. Qarayev Y. Azərbaycan ədəbiyyatı: XIX və XX yüzillər. Bakı: Elm, 2002, 737 s.
4. Rəsulzadə M.Ə. Azərbaycan milli hərəkatı. Bakı: Elm, 2009, 128 s.

5. Tahirzadə Ə.Aşurovlar. Bakı: İNDİGO, 2014, 288 s.
6. Üç əsrin qəzeti (məqalələr toplusu). Bakı: Qanun, 2011, 512 s.
7. Vəliyev Ş. Azərbaycanşünas alim. Bakı: Elm və təhsil, 2004, 329 s.